

УДК 378.637.011.31:167.7:37.032(477.51-21)"1875/1917"

**ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПОГЛЯДАХ ВИКЛАДАЧІВ
НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ
(1875–1917)**

Інна Киричок

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
вул. Кропив'янського, 2, 16600 Ніжин, Україна
e-mail: NDUkafpedagog@ukr.net*

Розкрито педагогічні погляди викладачів Ніжинського історико-філологічного інституту (М. І. Лілеєва, О. Ф. Музиченка, П. О. Заболотського) дореволюційного періоду, які зробили значний внесок у розвиток передової педагогічної науки та практики.

Ключові слова: виховний процес, педагогічна спадщина, гуманізація, принцип, метод, удосконалення професійної підготовки вчителів.

Відродження та подальший розвиток духовної культури, інтелектуального потенціалу української нації спонукає до пошуку ефективних шляхів генерації педагогічних кадрів, що неможливо без узагальнення вітчизняного педагогічного досвіду, висвітлення його історичних витоків.

Вища мета виховання – формування високоосвідчених громадян своєї держави з планетарним мисленням, наділених цінностями загальнолюдської культури, на засадах християнської моралі, про що мріяли педагоги Г. Сковорода, Й. Песталоцці, Я. Коменський та ін. Звернення до педагогічного доробку вчених Ніжинського історико-філологічного інституту дореволюційного періоду є, на наш погляд, особливо актуальним у контексті державотворчих процесів, сприятиме реалізації державної політики у вдосконаленні системи виховання молодого покоління.

Деяким аспектам педагогічної спадщини викладачів закладу зазначеного періоду присвячені публікації Н. М. Дем'яненко, Н. О. Падун, Т. Д. Пінчук. Однак фундаментальних досліджень, які розкривали б систему поглядів викладацького складу Ніжинського інституту (1875–1917), немає.

Ми ставили за мету проаналізувати творчий доробок педагогів Ніжинської вищої школи дореволюційного періоду О. Ф. Музиченка, М. І. Лілеєва, П. О. Заболотського.

Важливим для з'ясування проблеми виховання особистості є аналіз доробку *Михайла Івановича Лілеєва (1849–1911)*, який протягом тривалого періоду викладав педагогічні дисципліни у Ніжинському історико-

філологічному інституті. Закінчив Київську духовну академію (1874), викладав у Чернігівській духовній семінарії. Захистив магістерську дисертацію (1895), за яку Товариство історії давностей російських при Московському університеті нагородило його Карпівською премією. Педагогічна спадщина Михайла Івановича невелика. Він автор ненадрукованого “Курса педагогики, читанный преподавателем М. И. Лилеевым в 1902–1903 академическом году”, у якому розглянуті питання дидактики, теорії виховання.

Вбачаючи мету виховання у розвитку інтелектуальної, моральної, естетичної сфери особистості, М. І. Лілеєв зазначав, що “задача всякой общеобразовательной школы и состоит в совокупном гармоническом развитии трех сторон человеческого духа: логической, эстетической и нравственной” [4, с. 39].

Недоліком М. І. Лілеєва вважаємо відсутність диференціації понять “навчання” та “виховання”. Однією з умов естетичного розвитку учнів розглядав ознайомлення з таким предметами, як співи, музика, образотворче мистецтво.

Моральне виховання, на його думку, поєднує у собі три складові: виховання “серця”, волі, характеру. Його потрібно здійснювати тоді, коли перед учителем стоїть чітко окреслена мета – формування морально-релігійних переконань. Головними методами виховного впливу вважав вправи, заохочення, покарання, вимоги, привчання. Щодо статевого виховання М. І. Лілеєв зазначав: “Школа не обязана учить учеников относительно половых отношений” [4, с. 606].

Важливим для професійно-особистісного становлення майбутніх учителів є те, що посібник “Курс педагогики, читанный преподавателем М. И. Лилеевым в 1902–1903 академическом году” подає поради щодо виходу з конфліктних ситуацій та способи попередження конфлікту, що і сьогодні актуальні. Описано такі засоби уникнення конфліктних ситуацій: якомога менше користуватись методом заборон; працювати з усіма учнями та справедливо ставитись до кожного; вміти володіти емоціями; попереджувати всі вияви негативного ставлення колективу до окремих учнів; вміння застосовувати гумор для усунення зайвого напруження; доброзичлива атмосфера.

Щоб налагодити контакт у разі виникнення конфліктів, учитель, за М. Лілеєвим, не повинен виходити з класу; намагатись зберігати спокій та з'ясувати причини конфлікту; не підбурювати дітей один проти одного; знайти винуватців несприятливої ситуації; у жодному разі не карати всіх учнів. Як бачимо, погляди науковця на проблеми конфліктології були досить прогресивними.

Значну увагу приділено в посібнику питанням порівняльного аналізу систем шкільництва, зокрема, висвітлено проблему методів стимулювання у європейських школах. “Курс педагогіки, читаний преподавателем М. И. Лилеевым в 1902–1903 академическом году” подає думки на ту чи іншу проблему лише античних філософів, що зменшує його цінність. Можна констатувати деяку непослідовність у поглядах науковця, який лише частково ґрунтувався у трактуванні педагогічних явищ на знання психології. Перевагами підручника, на наш погляд, є актуалізація проблем статевого виховання, уникнення та вирішення конфліктів.

Педагогічна спадщина *Олександра Федоровича Музиченка (1870–1940)* і досі залишається поза увагою науковців, хоча має велике значення для розвитку передової педагогічної науки сьогодення. О. Ф. Музиченко – видатний український педагог, методист, філолог. Він порушив чимало проблем, які є актуальними і в наш час: впровадження передового педагогічного досвіду, вдосконалення навчально-виховного процесу початкової і середньої школи, реформування жіночої середньої освіти.

Весь свій життєвий шлях Олександр Федорович присвятив боротьбі за утвердження передових педагогічних ідей, близько 40 років працював у різних закладах освіти. Закінчивши Ніжинський історико-філологічний інститут (1900), молодий науковець вирішив вивчати педагогіку (навчався у професора Новоросійського університету Н. Н. Ланге). Перебуваючи у закордонному відрядженні (1904–1907), педагог вивчав зарубіжний досвід. Конференцією Ніжинського інституту 15 червня 1908 року був обраний викладачем філософії і педагогіки, а 16 серпня – вченим секретарем правління закладу. З 1909 по 1910 р. обіймав посаду голови педради гімназії Крестинської м. Ніжина, а з 1911 року працював викладачем у гімназіях Києва, був директором педагогічного музею.

За два роки викладацької діяльності у Ніжинському історико-філологічному інституті педагог встиг зробити немало. Він підняв на досить високий рівень загальнопедагогічну підготовку майбутніх учителів, був ініціатором створення при історико-філологічному товаристві педагогічної секції.

Науковий доробок дореволюційного періоду О. Ф. Музиченка досить значний: “Монізм і школа”(1908), “На шляху до демократизації школи” (1907), “Філософсько-педагогічна думка та шкільна практика в Німеччині” (1909), “Реформа середньої жіночої освіти та її теорія в Німеччині” (1909). Значний вплив на формування світогляду О. Ф. Музиченка мав професор Рейн, у якого навчався науковець.

О. Ф. Музиченко порушував проблеми мети педагогічного впливу, свободи і примусу, масового й одиничного у вихованні. Важливе значення у формуванні особистості, на його думку, має естетичний розвиток:

“Эстетическое воспитание должно стать орудием развития общеобразовательной школы” [8, с. 26].

Великого значення у системі предметів естетичного циклу педагог надавав образотворчому мистецтву, іграм та гімнастиці у навчально-виховному процесі: “Рисование содействует направлению демократизации школы, с одной стороны, ставя юношу ближе к природе, которая демократична уже по своей сущности, с другой – служа импульсом к познанию и образованию в широких массах. В том же духе влияет возможно широкая постановка и введение, где их нет, гимнастики и игр” [5, с. 32–33].

Обстоюючи необхідність доступності освіти, педагог акцентував на важливості самореалізації особистості: “Всем без различия положения должна быть дана возможность достичь высшего образования и применить к делу свои таланты” [6, с. 11].

О. Ф. Музиченко вказував на необхідність тісного зв'язку школи із сім'єю у справі виховання особистості: “Только семья заинтересована во всех сторонах развития тех, кто явился ей на смену, потому ее нужно поставить в ряду на первое место” [6, с. 11]. Великий вплив на соціалізацію особистості, на думку педагога, має школа: “Роль школы как фактора приспособления молодого организма к реальной обстановке высока и серьезна” [6, с. 11].

О. Ф. Музиченко так визначав мету освіти, яка полягає у гармонійному розвитку особистості, розвитку пізнавальної активності та самостійності: “Школа XX века будет преследовать в главном другую цель: развитие самостоятельности мышления, ясный взгляд на приобретение познания и знакомство с естественной связью явлений” [7, с. 21].

Вважаючи принцип гуманності та зв'язку освіти з життям головним в освіті, науковець писав: “Школа должна идти за требованиями жизни и не может долгое время им противостоять. Идея гуманности- центральная идея образования” [7, с. 5–6].

На його думку, шлях, який повинна пройти школа до демократизації, – загальне, безкоштовне, обов'язкове навчання.

Великого значення О. Ф. Музиченко надавав учительським об'єднанням, які відігравали важливу роль у процесі духовного розвитку педагогів. Він вважав згуртований єдиний педагогічний колектив живим організмом, який прищеплюватиме учням любов до знань. На його думку, демократична школа повинна ґрунтуватись не на сліпому підкоренні й виконанні вчителем своїх обов'язків, а на особистій свободі й відповідальності за свої вчинки. Велику роль у цьому відіграє педагог, мета діяльності якого полягає у тому, щоб “служить детям при свете научной педагогики, создать равные условия приобретения знаний для всех” [5, с. 21].

Як бачимо, погляди О. Ф. Музиченка щодо реформувань тогочасної системи освіти були прогресивними, він обстоював необхідність

застосування індивідуального підходу в навчально-виховному процесі, пропонував підняти на належний рівень естетичне виховання молодого покоління та професійну підготовку вчителів, надаючи великого значення соціальним інститутам, а насамперед сім'ї у виховному процесі. Педагог прагнув бачити середню школу безкоштовною і доступною всім верствам населення, яка формуватиме гармонійно розвинену особистість.

Значний вплив на розвиток передової педагогічної науки та практики мав випускник Ніжинського історико-філологічного інституту, викладач, магістр слов'янської філології, голова педагогічної ради жіночої гімназії Крестинської, секретар історико-філологічного товариства при інституті, дійсний член Любителів російської словесності при Московському університеті *П. О. Заболотський (1877–1918)*, який все своє життя присвятив науковій та викладацькій діяльності. Закінчивши вищу школу в Ніжині (1900), Петро Олексійович працював учителем російської, слов'янської мов та словесності у Варшавській гімназії.

Свої педагогічні дослідження обґрунтував у таких працях: “Очерки среднего женского образования в славянских землях”, “К вопросу о реформе женских гимназий”.

Критикуючи середню школу за її безініціативність, перевантаженість учнів, переповненість класів, неналежність необхідних санітарно-гігієнічних умов, некваліфікованість педагогічного персоналу, відсутність координації зусиль сім'ї, школи, громадськості у вихованні молодого покоління, науковець обстоював важливість проведення реформ у галузі тогочасного шкільництва. Головні пропозиції педагога: вдосконалення професійної підготовки кандидатів на учительські посади, збільшення обсягу педагогічних дисциплін; поліпшення матеріального становища учительства, “урівноправнення” становища осіб різної статі в жіночих та чоловічих гімназіях; удосконалення дисципліни завдяки моральному впливу на учнів; індивідуальний підхід до кожного вихованця, гуманне ставлення до дитини. П. О. Заболотський писав: “При воспитании детей в обновленной школе педагог будет внимательно относиться к индивидуальным особенностям воспитанника, не подавляя их, а вызывая к развитию, давать больше простора для детской самостоятельности и мышления...” [2, с. 6].

Науковець обстоював важливість удосконалення системи середньої освіти.

- школа повинна існувати для дітей, а не навпаки;
- об'єднання всіх соціальних інститутів у справі виховання, створення педагогічних товариств з метою пропаганди педагогічних знань та підвищення педагогічної культури батьків, створення “товариств допомоги учням”, діяльність яких була б спрямована на формування всебічно розвиненої особистості;

- удосконалення форм уроку;
- розширення прав педагогічних рад;
- раціональна співпраця адміністрації школи з педагогічним персоналом;
- запровадження наприкінці кожного місяця звіту вчителів про стан успішності учнів та проблеми, пов'язані з викладанням матеріалу;
- позашкільний контроль повинен бути спрямований на спостереження за тим, наскільки дитина раціонально використовує свій вільний час;
- урізноманітнення форм організації навчально-виховного процесу: екскурсій, створення шкільних краєзнавчих та народознавчих музеїв, лабораторних та практичних робіт, які спрямовані на формування активності й пізнавальної самостійності учнів;
- підвищення ролі естетичного виховання, яке спрямоване на прищеплення естетичних смаків: відвідування музеїв, проведення бесід за картинами, прослуховування музичних творів, перегляд кінофільмів, відвідування театру, ознайомлення з народними піснями;
- фізичний розвиток молодого покоління: санітарно-гігієнічні умови навчання, культура розумової праці, перебування на свіжому повітрі, належне харчування, гімнастичні вправи;
- створення педагогічних лабораторій, кабінетів на зразок лабораторії А. П. Нечаєва з метою проведення експериментальних досліджень.

П. О. Заболотський висловлював прогресивні думки щодо виховання молодого покоління, у якому чільне місце відводив як сім'ї, так і школі.

Науковець виділив такі вимоги до вчителів: оволодіння психолого-педагогічними знаннями, широкий кругозір та загальна ерудиція, любов до дітей та до своєї професії, покликання до справи, витримка та сила волі, такт, віра в учня. Вчений зазначав: “Много требуется от наших сеятелей “разумного, доброго, вечного”. Упорного труда над собой, над своим умственным и нравственным развитием, много строгости к себе. Много христианского терпения, кротости, вера в то, что брошенные семена дадут всходы, вера в будущее отчизны” [2, с. 16].

Отже, вихованці та викладачі Ніжинського історико-філологічного інституту, втілюючи передові ідеї в розвиток науки, вели свої пошуки у різних напрямках розвитку освіти та шкільництва. На підставі аналізу праць виявили, що підґрунтям педагогічних поглядів у формуванні концепції виховання стало ґрунтовне вивчення, узагальнення та систематизація світової, вітчизняної гуманістичної педагогіки. Серед ідей провідних

педагогів (Я. Коменського, Й. Песталоцці, К. Ушинського), які вчені розглядали як оптимальні для втілення у передову педагогічну науку та практику, найважливішими для тогочасної системи виховання визнавали принципи індивідуального підходу, гармонійного розвитку особистості, творчої активності та самостійності. Чільне місце серед методів виховного впливу в доробку викладачів Ніжинського історико-філологічного інституту посідали методи стимулювання. Головними напрямками вдосконалення педагогічного процесу вважали його гуманізацію, застосування сучасних методів навчання та виховання, адекватних віку та рівню розвитку школярів, удосконалення підготовки кандидатів на учительські посади, підвищення рівня їхньої педмайстерності. Головними завданнями вчителя, на їхню думку, є формування мотивації учіння, вміння самовдосконалюватись, любов до дітей та до своєї професії, що не втрачає своєї актуальності й в наш час. Усі педагоги обстоювали ідеї Й. Гербарта. Їхні погляди ґрунтуються на засадах теорій Д. Дьюї, який великого значення у процесі викладання надавав самостійності, практичному досвіду, залученню дітей до практичної діяльності. У розробці концепції виховання звертали увагу на його гуманістичну спрямованість, наближення змісту навчально-виховного процесу до потреб дитини, побудову виховного процесу відповідно до рівня розвитку учнів на засадах моральних цінностей громадянського суспільства. Чільне місце у вдосконаленні виховного процесу педагоги відводили естетичному розвитку особистості. Науковці звертали увагу на високий інтелектуальний потенціал учителя, його природну спрямованість до міжособистісного спілкування, готовність до співпраці з учнями, до самовдосконалення.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання особистості у педагогічній спадщині викладачів Ніжинського історико-філологічного інституту, надаючи простір для подальшого аналізу педагогічних поглядів М. Лавровського, М. Даденкова, І. Добіаша, А. Будиловича, які збагатили передову педагогічну думку.

1. Дело историко-филологического института кн. Безбородько в Нежине с перепиской по поводу ходатайства бывшего студента института, ныне преподавателя Варшавской 5 муж. гимназии П. Заболотского о прикомандировании его к Варшавскому университету. 1900–1909 гг. Філія Чернігів. облдержарх. у м. Ніжині. Ф.1105. Оп.1. № 1069. -1- 128.

2. *Заболотский Н. А.* К вопросу о реформе средней школы // Филологические записки. 1904. № 1–6. С. 1–24.

3. *Заболотский Н. А.* Средняя школа как очаг в провинции // Черниговская земская неделя. 1916. № 58. С. 10–15.
4. *Лилеев М. И.* Курс педагогики, читанный в 1902–1903 академическом году. Б. м. и. г.
5. *Музыченко А. Ф.* Отчет о специальных занятиях педагогикой в заграничной командировке // Сб. ист.-филол. о-ва при ин-те князя Безбородько в Нежине. 1909. Т. 6. С. 1–66.
6. *Музыченко А. Ф.* Монизм и школа // Русская школа. 1908. Т. 4. С. 3–30.
7. *Музыченко А. Ф.* На пути к демократизации школы. СПб., 1907.
8. *Музыченко А. Ф.* Философско-педагогическая мысль и школьная практика в современной Германии // Изв. ист.-филол. ин-та князя Безбородько в Нежине. 1909. Т. 24. С. 3–34.
9. *Падун Н. О.* Педагогічні погляди П. О. Заболотського // Література та культура Полісся. 1995. Вип. 6. С. 120–126.
10. *Пінчук Т. Д.* Педагогіка у Ніжинській вищій школі. Ніжин, 2002.

**PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE PEDAGOGICAL VIEWS
OF NIZHYN HISTORY AND PHILOLOGY INSTITUTE INSTRUCTORS
(1875–1917)**

Inna Kyrychok

*Mykola Hohol' State University of Nyzhyn
Kropyvians'ky Str., 2, UA-16600 Nyzhyn, Ukraine
e-mail: NDUkafpedagog@ukr.net*

The article considers the pedagogical views of Nyzhyn History and Philology Institute instructors (Lileieva M. I., Muzichenko O. F., Zabolots'ky P. O.) at pre-revolutionary time who contributed greatly to the development of the progressive pedagogic science and practice.

Key words: educational process, pedagogical inheritance, humanism, principle, method, improvement of teacher professional preparation.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2005

Прийнята до друку 25.05.2006